УДК [811.161.3(092)+929Жыдовіч](082)
ББК 81.2Беи я43
Б 43

Рэдакцыйная калегія:
М. Р. Прыгодзіч, М. І. Свістунова (адк. рэдактары),
І. А. Гапоненка, Г. І. Кулеш, І. А. Каралёва, Э. А. Ялоўская.

Рэцэнзенты:
член-карэспандэнт НАН Беларусі,
доктар філалагічных навук, прафесар *А. М. Булыка*;
доктар філалагічных навук, прафесар *В. В. Шур*.

Б 43 **Беларускае** слова на скрыжалях гісторыі: матэрыялы навук. чытанняў, прысвеч. 100-годдзю з дня нараджэння праф. М.А. Жыдовіч, (19 кастр. 2006 г., г. Мінск) / Бел. дзярж. ун-т; адк. рэд. М. Р. Прыгодзіч, М. І. Свістунова. – Мінск, 2007. – 120 с.

У кнізе змешчаны матэрыялы навуковых чытанняў, праведзеных кафедрай гісторыі беларускай мовы на філалагічным факультэце БДУ. Падаюцца ўспаміны калег і вучняў пра першую ў Беларусі жанчыну-доктара філалагічных навук. Таксама змешчаны навуковыя распрацоўкі, што працягваюць гістарычнае даследаванне беларускай мовы, якое паспяхова праводзілася Марыяй Андрэеўнай Жыдовіч.

Адрасуецца навукоўцам, настаўнікам, студэнтам.

УДК [811/161/3(092)+929Жыдовіч](082)
ББК 81.2Беи я43

© Белдзяржуніверсітэт, 2007

Дзяды – у коласе і ў слове –
Дыханнем грэюць нашы дні.
Пачуй у спеўнай роднай мове
Былога токі-карані.
М. Мятліцкі

ЯНА БЫЛА ПЕРШАЙ

Нарадзілася Марыя Андрэеўна Жыдовіч 19 кастрычніка 1906 г. у вёсцы Дукора Пухавіцкага раёна. У біяграфіі гэтай жанчыны-працаўніцы найчасцей сустракаецца слова *ўпершыню*. Яна была першай з чатырох дзяцей у сям'і, хто здолеў атрымаць вышэйшую адукацыю. Ужо ў 1930 г. пасля заканчэння Магілёўскага педагагічнага тэхнікума яна пачала педагагічную дзейнасць у Бярозаўскай СШ Хоцімскага раёна. Вучні і іх бацькі любілі і паважалі настаўніцу, але ёй не давала спакою жаданне вучыцца далей: у 1934 г. яна (ужо была замужам і мела двухгадовую дачку Іну) паступіла на філалагічны факультэт Мінскага вышэйшага педагагічнага інстытута. Гады вучобы прадвызначылі навуковы інтарэс будучай даследчыцы – гісторыя беларускай мовы. Марыя Жыдовіч выдатна закончыла інстытут і была рэкамендавана ў аспірантуру. За няпоўныя тры гады яна падрыхтавала дысертацыю па мове Супрасльскага летапісу і ў чэрвені перадала рукапіс навуковаму кіраўніку. Але пачалася вайна. Лёс закінуў М. Жыдовіч у Мардовію, дзе яна і закончыла аспірантуру Уральскага універсітэта. Дысертацыю давялося пісаць нанова, бо рукапіс і картатэка загінулі ў Мінску. Як толькі ў 1943 г. на станцыі Сходня пад Масквой запрацаваў Беларускі дзяржаўны універсітэт, Марыю Андрэеўну адклікалі ў распараджэнне рэктарата і прызначылі выкладчыкам беларускай мовы. З таго часу з БДУ была звязана ўся яе дзейнасць. У жніўні 1944 г. М. Жыдовіч абараніла кандыдацкую дысертацыю, з 1949 г. працавала дацэнтам кафедры беларускай мовы, чатыры гады (1951–1953) была дэканам філалагічнага факультэта, значны час па сумяшчальніцтве працавала ў Інстытуце мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР.

Самы дасведчаны гісторык беларускага мовазнаўства Іван Германовіч выявіў усяго 19 навуковых публікацый Марыі Жыдовіч, першая з якіх («Мова Супрасльскага летапісу») хоць і была прачытана на сесіі Акадэміі навук у канцы 1945 г., аднак апублікавана толькі ў 1948 г. У творчай спадчыне даследчыцы мы не знойдзем

ніводнай (!) так званай прахадной працы. Літаральна кожны артыкул уносіў у лінгвістыку першаадкрыццё. Наватарскім стаў і навучальны дапаможнік для студэнтаў ВНУ «Нарысы па гісторыі беларускай мовы» (1957). У краіне яшчэ гаспадарылі памагатыя рэпрэсіўнага рэжыму, яшчэ трывожна было за лёс кожнага навукоўца, але Афанасій Бірала, Міхаіл Булахаў, Марыя Жыдовіч, Аркадзь Жураўскі, Марыя Карнеева-Петрулан, Варвара Крыўчык, Барыс Лапаў і Юзэфа Мацкевіч, фактычна першымі сярод усходніх славян, за выключна кароткі тэрмін стварылі працу, многія палажэнні якой прадвызначылі лёс і ход далейшых даследаванняў мовы беларускага народа. Пяру маладой даследчыцы належаць раздзелы «Уводзіны», «Фанетыка» (акрамя параграфа «Аканне») і «Назоўнік». У 1957 г. выйшаў з друку і падручнік «Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы: Марфалогія», дзе раздзелы «Часціны мовы» і «Назоўнік» распрацавала М. Жыдовіч. Літаральна праз год яна паспяхова абараніла доктарскую дысертацыю «Іменнае скланенне ў беларускай мове: Назоўнік. Ч. 1. Адзіночны лік» (1958) і стала першай у Беларусі жанчынай – доктарам філалагічных навук па мовазнаўстве. У гэтыя гады яна працавала разам з Яўгеніяй Рамановіч і Аленай Юрэвіч над «Бібліяграфічным указальнікам літаратуры па беларускаму мовазнаўству» (1960), куды ўвайшлі працы ад самых ранніх – з 1825 г. да апублікаваных у 1958 г. Новы бібліяграфічны даведнік «Беларускае мовазнаўства» (1967; у яго стварэнні прыняла ўдзел Алена Васілеўская) стаў пачаткам адпаведнай серыі кніг, апошняя з якіх выйшла ў 2004 г. і ахоплівае публікацыі 1986–1991 гг. Варта адзначыць, што ўказаныя ў гэтых даведніках часавыя межы не зусім дакладныя, паколькі тут прыводзяцца звесткі і аб некаторых працах па беларускай мове, створаных яшчэ да 1825 года. Так, напрыклад, падаецца вядомы артыкул К. Калайдовіча «О белорусском наречии», апублікаваны ў Працах таварыства аматараў расійскай славеснасці пры імператарскім Маскоўскім універсітэце ў 1822 годзе. З другога боку, у даведнікі не трапілі дзве важныя публікацыі Самуіла Ліндэ – «O statucie litewskim, ruskim językiem i drukiem wydanym, wiadomość», «O literaturze ruskiej», надрукаваныя ў Варшаве ў 1816 годзе. Дарэчы, рэдактар бібліяграфічнага ўказальніка 1967 года і аўтар уступнага артыкула да яго прафесар Л. Шакун гэтыя працы згадвае. Зрэшты, галоўнае не ў гэтым, бо навуковая грамадскасць Беларусі нарэшце атрымала грунтоўную працу, надзвычай патрэбную ўсім, хто так ці інакш меў справу з беларускай мовай. Гэтыя даведнікі з поўным правам можна лічыць зыходнай асновай фарміравання новай лінгвістычнай галіны – гісторыі беларускага мовазнаўства.

М. А. Жыдовіч (1960-я гг.)

Пачатак 50-х гг.: пасяджэнне кафедры беларускай мовы і літаратуры БДУ (загадчык – дацэнт М. Р. Ларчанка). Другая справа – кандыдат філалагічных навук дацэнт М. А. Жыдовіч

Неаспрэчныя заслугі М. Жыдовіч у падрыхтоўцы матэрыялаў для «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы», правядзенні дыялекталагічных экспедыцый са студэнтамі-філолагамі БДУ. Менавіта яна аб'яднала вакол сябе цэлы калектыў выкладчыкаў, аспірантаў і студэнтаў на кафедры беларускай мовы, які доўгі час даследаваў дыялектную лексіку цэнтральных раёнаў Беларусі і апублікаваў тры выпускі «Матэрыялаў для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак» (1970, 1974, 1977). Пазней вучні і калегі Марыі Андрэеўны падрыхтавалі першы том «Слоўніка гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі» (1990). На вялікі жаль, рукапіс другога тома гэтай унікальнай працы беззваротна страціўся ў выдавецкай сумяціцы 1990-х гадоў.

Заслужаны дзеяч навукі Беларусі Марыя Жыдовіч шмат зрабіла для падрыхтоўкі навуковых кадраў, яна была кіраўніком і кансультантам 24 дысертацый. Многія яе выхаванцы і сёння з удзячнасцю ўспамінаюць сваю Настаўніцу – строгага і патрабавальнага кіраўніка, спакойнага і добразычлівага выкладчыка і педагога.

19 кастрычніка 2006 года кафедра гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага універсітэта ўрачыста адзначыла 100-годдзе з дня нараджэння М. А. Жыдовіч. Ганаровымі гасцямі і ўдзельнікамі юбілейных чытанняў сталі дачка Марыі Андрэеўны І. А. Каралёва, член-карэспандэнт НАН Беларусі прафесар А. І. Жураўскі, прафесар

Н. В. Гаўрош, дацэнты Э. Д. Блінава, З. А. Зяневіч, Л. І. Сямешка, загадчыкі кафедраў Мазырскага дзяржпедуніверсітэта імя І. П. Шамякіна і Брэсцкага дзяржуніверсітэта імя А. С. Пушкіна дацэнты А. В. Солахаў і М. М. Аляхновіч, выкладчыкі, аспіранты і студэнты філалагічнага факультэта. У выступленнях вучняў, калег і сяброў Марыі Андрэеўны неаднойчы згадваліся працы юбіляра, рабіліся спасылкі на асобныя палажэнні іх, якія па-ранейшаму застаюцца запатрабаванымі беларускай лінгвістыкай.

Падрыхтаваны зборнік прац навуковых чытанняў, прысвечаных 100-гадоваму юбілею М. А. Жыдовіч, – удзячная памяць яе вучняў і калег, напамін пра цудоўнага педагога, аднаго з пачынальнікаў беларускага мовазнаўства.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ
доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага універсітэта

ВА ЎДЗЯЧНАЙ ПАМЯЦІ ВУЧНЯЎ І КАЛЕГ

Аркадзь Іосіфавіч Жураўскі *–*
галоўны навуковы супрацоўнік
Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
член-карэспандэнт НАН Беларусі,
доктар філалагічных навук, прафесар,
заслужаны дзеяч навукі,
лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі

ЁСЦЬ ШТО ЎСПОМНІЦЬ

Перш за ўсё мне хочацца выказаць шчырую падзяку арганізатарам сённяшніх чытанняў за іх прапанову выступіць з успамінамі пра Марыю Андрэеўну Жыдовіч. Стаж майго знаёмства з Марыяй Андрэеўнай бадай самы ранні і вялікі ў параўнанні з іншымі прысутнымі тут калегамі. Я стаў студэнтам філфака БДУ у верасні 1945 г. І быў выпускніком яго 25-га юбілейнага выпуску ў чэрвені 1950 г. З таго часу прайшло ўжо амаль 60 гадоў, і многія дробязныя эпізоды студэнцкага жыцця ўжо забыліся. Але мне добра помніцца выкладчыцкая дзейнасць літаратараў І. В. Гутарава і М. Р. Ларчанкі, моваведаў М. А. Жыдовіч і М. І. Жыркевіча. Марыя Андрэеўна тады была ўжо кандыдатам філалагічных навук і працавала ў тагачасным Інстытуце мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР на пасадзе старшага навуковага супрацоўніка. У Інстытуце ў той час галоўная ўвага нешматлікіх моваведаў была звернута на падрыхтоўку перакладнога руска-беларускага слоўніка і на вывучэнне беларускіх гаворак. Сумесна з Ю. Ф. Мацкевіч і М. В. Бірылам Марыя Андрэеўна ўдзельнічала ў падрыхтоўцы «Праграмы па вывучэнню беларускіх гаворак і збіранню звестак для складання Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы», якая была выдадзена пад рэдакцыяй М. А. Жыдовіч у 1950 г. Па гэтай праграме на працягу многіх наступных гадоў праводзіўся адбор дыялектнага матэрыялу шляхам экспедыцый у розныя мясціны Беларусі, у экспедыцыях удзельнічала і сама Марыя Андрэеўна. Адначасова яна па сумяшчальніцтву працавала выкладчыцай на філалагічным факультэце Белдзяржуніверсітэта.